

Постаті

УДК 911.3

DOI: 10.26565/2076-1333-2018-25-09

Олег Шаблій

д. геогр. н., професор, завідувач кафедри економічної і соціальної географії
e-mail: kafedra.lviv@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1519-160X>

Мирослава Влах

к. геогр. н., доцент кафедри економічної і соціальної географії
e-mail: mVlakh@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2070-1897>

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна

ГЕОГРАФІЧНЕ СВІТОБАЧЕННЯ ПРОФ. О.Т. ВАЩЕНКА: ПРОЕКЦІЯ НА СУЧАСНІСТЬ

Розкрито внесок зnanого українського економіко-географа, картографа, організатора і довголітнього керівника кафедри економічної географії Львівського національного університету імені Івана Франка проф. О.Т. Ващенко у теорію, методологію і методику суспільної географії, визначено головні напрямки розвитку наукових ідей його учнями і послідовниками. Проф. О.Т. Ващенко одним із перших в українській науці розглянув питання предмета і структури економічної географії, здійснив класифікацію економіко-географічної науки з виділенням чотирьох груп наукових дисциплін: комплексні синтетичні дисципліни, галузеві аналітичні, науково-методичні, загальноосвітні дисципліни. Домінантними ознаками географічного світобачення як теорії пізнання і суспільної практики освоєння геопростору за проф. О.Т. Ващенко були конкретність, геопросторова диференціація і розмежування, системність і комплексність, використання картографічного методу досліджень.

Тракування проф. О.Т. Ващенко предмета економічної географії як розміщення продуктивних сил зумовило пріоритетність використання ним картографічного методу досліджень, а системна методологія – доцільність атласного картографування. Проф. О.Т. Ващенко – гідний продовжувач галицької картографічної традиції (С. Рудницький, В. Кубійович), фундатор українського атласного картографування у післявоєнні часи (докторська дисертація “Атлас розвитку господарства західної частини Української РСР (від найдавніших часів до 70-х років ХХ ст.)”, 1971).

Для наукового світобачення проф. О.Т. Ващенко характерне органічне поєднання географізму та історизму. Домінантні ознаки історизму наукових поглядів проф. О.Т. Ващенко: науково-педагогічна діяльність у сфері історії географії, географічна біографістика, періодизація розвитку господарства Західного регіону України (від найдавніших часів до 70-х років ХХ ст.), періодизація становлення і розвитку економічної географії в Україні (1917–1977), періодизація науково-дослідницької роботи кафедри економічної географії Львівського університету (1945–1965), а також перехід від аналізу часової динамічності до аналізу функціонування господарських об’єктів та їх поєднань.

Зроблено загальний висновок про логічну тріаду наукового світобачення проф. О.Т. Ващенко, утворену географізмом, історизмом, економізмом, що пов’язані кібернетичними зв’язками. Доповнена екологічним і гуманітарним підходами вона визначає сучасний поступ географічної науки.

Ключові слова: економічна географія, суспільна географія, теорія, методологія, географізм, історизм.

Oleh Shablii, Myroslava Vlach. GEOGRAPHICAL VISION OF THE PROF. O. VASHCHENKO: PROJECTING ON CONTEMPORARY

The contribution of the well-known Ukrainian economist-geographer, cartographer, organizer and long-time leader of the Department of Economic Geography of the Ivan Franko National University of Lviv O. Vashchenko on the theory, methodology and method of social geography, the main directions of the development of scientific ideas by the students and followers of the professor are determined. Prof. O. Vashchenko was one of the first in Ukrainian science to consider the subject and structure of economic geography. O. Vashchenko is the first Ukrainian author who carried out the classification of economic-geographical science with the allocation of four classes of scientific disciplines: comprehensive synthetic, branch analytical, scientific and methodological, general education disciplines. The dominant features of the geographic worldview as a theory of cognition and social practice of geospatial development for prof. O. Vashchenko were specificity, geospatial differentiation and delimitation, systemicity and complexity, the use of the cartographic method of research.

Interpretation of prof. O. Vashchenko subject of economic geography as the placement of productive forces predetermined the use of his cartographic method of research, and the system methodology – the appropriateness of atlas mapping. Prof. O. Vashchenko is a worthy follower of the Galician cartographic tradition (S. Rudnyts'kyi, V. Kubyovych), the founder of the Ukrainian Atlas Mapping in the postwar period (doctoral thesis "Atlas of the development of the economy of the western part of the Ukrainian SSR (from ancient times to the 70's of the twentieth century)", 1971).

For the scientific worldview prof. O. Vashchenko is characterized by an organic combination of geography and historicism. Dominant signs of historicism of scientific views prof. O. Vashchenko: scientific and pedagogical activity in the field of geography history, geographic biography, periodization of the economy of the Western region of Ukraine (from ancient times to the 70's of the twentieth century), periodization of the formation and development of economic geography in Ukraine (1917–1977), the

periodization of the research work of the Department of Economic Geography of Lviv University (1945–1965), as well as the transition from the analysis of time dynamics to the analysis of the functioning of economic objects and their combinations.

A general conclusion is drawn about the logical triad of scientific worldview prof. O. Vashchenko, formed by geography, historicism, economism, which are connected with cybernetic connections. Supplemented by ecological and humanitarian approaches, it determines the current progress of geographic science.

Keywords: economic geography, social geography, theory, methodology, geography, historicism.

Олег Шаблій, Мирослава Влах. ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ ПРОФ. А.Т. ВАЩЕНКО: ПРОЕКЦИЯ НА СОВРЕМЕННОСТЬ

Раскрыт вклад известного украинского экономико-географа, картографа, организатора и долголетнего руководителя кафедры экономической географии Львовского национального университета имени Ивана Франко А.Т. Ващенко в теорию, методологию и методику общественной географии, определены главные направления развития научных идей учениками и последователями профессора. Проф. А.Т. Ващенко впервые в украинской науке рассмотрел вопрос предмета и структуры экономической географии, осуществил классификацию экономико-географической науки с выделением четырёх классов научных дисциплин: комплексные синтетические, отраслевые аналитические, научно-методические, общеобразовательные дисциплины. Доминантными признаками географического мировоззрения как теории познания и общественной практики освоения геопространства проф. А.Т. Ващенко являются конкретность, геопространственная дифференциация и разграничение, системность и комплексность, использование картографического метода исследований.

Трактовка проф. А.Т. Ващенко предмета экономической географии как размещения производительных сил определила приоритетность использования им картографического метода исследований, а системная методология – необходимость атласного картографирования. Проф. А.Т. Ващенко – достойный продолжатель галицкой картографической традиции (С. Рудницкий, В. Кубийович), фундатор украинского атласного картографирования в послевоенное время (докторская диссертация “Атлас развития хозяйства западной части Украинской ССР (от древнейших времён по 70-е годы XX в.)”, 1971).

Научное мировоззрение проф. А.Т. Ващенко характеризуется органическим единством географизма и историзма. Доминантные признаки историзма научных взглядов проф. А.Т. Ващенко: научно-педагогическая деятельность в области истории географии, географическая биографистика, периодизация развития хозяйства Западного региона Украины с древнейших времён по 70-е годы XX в., периодизация становления и развития экономической географии в Украине (1917–1977), периодизация научно-исследовательской работы кафедры экономической географии Львовского университета (1945–1965), а также переход от анализа временной динамичности к анализу функционирования хозяйственных объектов и их сочетаний.

Сделан общий вывод о логической триаде научного мировоззрения проф. А.Т. Ващенко, образованной географизмом, историзмом, экономизмом, объединёнными кибернетическими связями. Дополненная экологическим и гуманитарным подходами, она определяет современное развитие географической науки.

Ключевые слова: экономическая география, общественная география, теория, методология, географизм, историзм.

Постановка проблеми. Дослідження наукової спадщини корифеїв української географічної науки зумовлена необхідністю відтворити її еволюційний поступ, визначити засадничі джерела і напрямки подальшого розвитку. Власне наукова постать проф. О.Т. Ващенко (1908–1984) дає змогу розкрити трансформацію теоретико-методологічних і методичних основ української суспільної географії другої половини XX – початку XXI ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зі здобуттям Україною незалежності посилюється увага до дослідження внеску українських учених у розвиток географічної науки. Як приклад, можна навести видавничий проект «Постаті українського землезнання» (автор ідеї і науковий редактор проф. О.І. Шаблій). Вийшло друком 14 монографій, перша з яких була присвячена проф. О.Т. Ващенко (2001) [5], наступні – проф. Іванові Теслі (2002), доктору географії Олені Степанів (2002), професорам Антонові Синявському (2003), Петрові Цисю (2004), Каленикові Геренчуку (2004), доктору географії Миронові Дольницькому (2005), проф. Володимирові Кубійовичу (2006), академіку Степанові Рудницькому (2007), проф. Володимирові Гериновичу (2008), докторам географії Григорію Величку (2012), Володимирові Огоновському (2014).

Особливості наукової творчості професора розкриті також у хрестоматії з новітньої української суспільної географії [6]. До 110-ліття від народження проф. О.Т. Ващенко було проведено Всеукраїнський науковий семінар “Суспільна географія: наукові традиції і сучасні виклики” (2018) [8].

У присвячених проф. О.Т. Ващенко наукових

публікаціях головно проаналізовані погляди ученого, що відображали особливості розвитку української економічної географії советського періоду, зокрема становлення її системної і районної парадигм на методологічній основі діалектичного та історичного матеріалізму. Зміна теоретико-методологічних засад сучасної суспільної географії вимагає осмислення та переоцінки цих поглядів із нових світоглядних позицій.

Мета дослідження полягає у розкритті особливостей географічного світобачення проф. О.Т. Ващенко та їхній проекції на сучасність відповідно до теоретико-методологічних і методичних засад української суспільної географії початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. 18 грудня 2018 р. минуло 110 років від народження визначного українського ученого – економіко-географа і картографа, почесного члена Українського географічного товариства, організатора і довголітнього керівника кафедри економічної географії Львівського національного університету імені Івана Франка, організатора Львівської школи економіко-географічної науки, доктора географічних наук, професора **Опанаса (Афанасія) Трохимовича Ващенко** (1908–1984).

Усе свідоме життя О.Т. Ващенко припало на надзвичайно складний період в історії України: Перша світова війна, большевицький переворот 1917 р., воєнні дії часів становлення української державності, насильницька колективізація, форсована індустріалізація, Голодомор, репресії, Друга

світова війна...

Незважаючи на це, проф. О.Т. Ващенко у передвоєнні часи отримав добру освіту, навчаючись у Всеукраїнському інституті радянського будівництва і права у Харкові (зараз Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), в аспірантурі кафедри економічної географії Харківського університету. У 1938 р. О.Т. Ващенко захистив кандидатську дисертацію «Економіко-географічна характеристика Київської області».

У післявоєнний період наукова діяльність проф. О.Т. Ващенка пов'язана з Львівським державним університетом імені Івана Франка. Тут він утвердився як наукова особистість, створив наукову економіко-географічну і картографічну школу, організував кафедру економічної географії і незмінно керував нею протягом 39 років, виховав плеяду учених (випускники кафедри захистили до двох десятків докторських і п'яти десятків кандидатських дисертацій), організував географічний факультет Львівського університету (був його деканом у 1946–1951 рр.), Львівський відділ Українського географічного товариства (був його головою у 1946–1954 та 1976–1984 рр.).

Саме у Львівському університеті професор О.Т. Ващенко зробив вагомий внесок у різні галузі економіко-географічної науки і практики. Це, зокрема, історія науки; теорія, методологія і методика науки; географія природних ресурсів і проблеми їх раціонального використання; географія поселень; географія окремих сфер господарства західних областей України – сільського господарства, промисловості, будівельної індустрії та рекреації; комплексний розвиток окремих територій – Українських Карпат, окремих областей, регіонів меншого порядку (Львівсько-Волинський басейн, промислові й економічні вузли тощо); картографічне моделювання господарства західного регіону України та ін.

Однак найбільші заслуги проф. О.Т. Ващенка полягають в опрацюванні теоретичних, методологічних та методичних основ суспільної географії. Теоретико-методологічні та методичні проблеми суспільної географії він розглядав у взаємозв'язку. Економічну географію учений повністю відносив до суспільних наук. Проблемам методології і теорії він присвятив низку праць, зокрема: «Деякі питання методології і теорії дослідження виробничих комплексів західної частини Української РСР» (1965); «Актуальні питання розвитку економіко-географічної науки на сучасному етапі» (1972); «Система загальнонаукових категорій в економічній географії» (1980); «Науково-методичні основи дослідження комплексного економічного розвитку території» (1980); «Діалектико-матеріалістичний детермінізм проти географічного детермінізму та індетермінізму в буржуазній соціології і географії» (1978), «Деякі питання типології територіальних комплексів» (1980).

Розглянемо передовсім важливі й для нашого часу дві теоретико-методологічні проблеми: *предмет дослідження* економічної географії та *класифікація дисциплін* економічної географії. У статті «До історіографії питання про предмет економіко-географічної науки» (1980) учений висвітлює історію

поглядів на предмет економічної географії: «просторове розміщення і просторове поєднання господарських явищ», «розміщення виробництва й особливості економічного розвитку окремих країн та районів», «господарська своєрідність країн і районів і просторові відміни від місця до місця», «розміщення продуктивних сил і економічне районування», «географічне розміщення виробництва (що розуміють як єдність продуктивних сил і виробничих відносин), умови й особливості його розвитку в різних країнах і районах» та ін. Він з'ясовує плюси і мінуси кожного з трактувань і робить висновок, що «ще не склався єдиний погляд на предмет економіко-географічної науки. Кожне з цих історично зумовлених означень містить «крупину» раціональної думки. У той же час, жодне з них загалом не відображає сучасного рівня розвитку складної цілісної системи суспільних географічних наук».

Аналіз наукових праць проф. О.Т. Ващенка засвідчує, що ключове поняття предмета дослідження – *розміщення* – учений трактував не тільки через позиціонування окремих об'єктів у просторі земної поверхні залежно від системи чинників, а й через зв'язки між ними та виникнення відповідних галузевих, міжгалузевих і територіальних структур. Таким чином, О.Т. Ващенко науково-теоретично підійшов впритул до обґрунтування появи сучасного засадничого поняття – *територіальної (геопросторової) організації суспільства* загалом чи його окремих частин як предмету дослідження суспільної географії і головного її поняття.

У теорії сучасної суспільної географії, окрім предмета виділяють також *об'єкт дослідження*, під яким розуміють сферу дійсності, на яку спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта. Необхідність виокремлення об'єкта наукового дослідження зумовлена, насамперед, процесами теоретизації суспільної географії, широким використанням інформаційних цифрових технологій. Зокрема, зараз виділяють окрім реальних, також концептуальні і віртуальні об'єкти [7]. Під концептуальними об'єктами розуміють об'єкти мисленнєвої, теоретичної діяльності людини. Віртуальні об'єкти – це об'єкти, які неможливо виявити безпосередньо й наявність якого, утім, зумовлює вимірювані ефекти. В українській суспільній географії сформувалася думка, що її загальним об'єктом дослідження є суспільство, точніше – антропосфера, що є системою демо-, соціо-, економіко-, техно-, еко-, культуро- та інформаційної сфер.

У праці «Розвиток економіко-географічної думки в Українській РСР (1917–1977)» проф. О.Т. Ващенко уперше в українській економічній географії подав класифікацію цієї науки. Перед цим була опублікована лише праця *А. Колотівського* (1966). Відомі класифікації економічної географії *С. Лаврова* і *С. Ниммик* появилися пізніше.

Професор О.Т. Ващенко групує економіко-географічні дисципліни у чотири групи:

– підсистема комплексних синтетичних дисциплін («Основи методології і теорії економічної географії», «Історико-економічна географія СРСР», «Історико-економічна географія зарубіжних країн»,

“Економічна географія СРСР”, “Економічна географія зарубіжних соціалістичних країн”, “Економічна географія зарубіжних капіталістичних країн”, “Економічна географія світового океану”, “Регіональні проблеми світової інтеграції: соціалістичної і капіталістичної”);

– підсистема галузевих аналітичних дисциплін (“Економічна географія природних ресурсів”, “Географія населення і систем розселення”, “Політична географія”, “Географія промисловості”, “Географія сільського господарства”, “Географія транспорту”, “Географія будівельної індустрії”, “Географія сфери обслуговування населення”);

– підсистема науково-методичних дисциплін (“Економічне районування”, “Основи районного планування”, “Методи економіко-географічних досліджень”, “Економічна картографія”, “Математичні методи в економічній географії”, “Методика викладання економічної географії у вищій школі”);

– підсистема загальноосвітніх дисциплін (“Економічна географія ССРСР”, “Економічна географія зарубіжних країн”, “Методика викладання економічної географії у середній школі”.

Ця схема відображала реальну ситуацію у структурі советської економічної географії у середині 70-х років ХХ ст. Згодом стали відчутні її слабкі сторони: відсутність дисциплін соціально-географічного характеру; віднесення деяких окремих проблем чи теорій до рангу наукових дисциплін (проблеми міждержавної інтеграції, теорія економічного районування тощо); віднесення основ теорії і методології до синтетичних дисциплін поряд із регіональними чи регіонально-історичними дисциплінами. І все ж для того часу вона була новою і певним чином підсумовувала розвиток економічної географії за попередній період.

Особливою ознакою наведеного структурування економічної географії є наявність освітньо-методичних дисциплін, які не представлені на більшості наявних схем класифікації науки. Таким чином, проф. О.Т. Ващенко трактував економічну географію і як наукову, і як навчальну середньо- і високошкільну галузь географічної науки у її країнному вимірі (ССРСР, зарубіжні країни).

Проблему класифікації суспільної географії у нових реаліях розв'язують учні та послідовники проф. О.Т. Ващенко, зокрема О.І. Шаблій (1998, 2001, 2003, 2012, 2015, 2018), М.Р. Влах, Л.І. Котик (2015, 2018). Особливу увагу вони акцентують на конвергентних наукових дисциплінах (геоекономіка, геополітика, геософія та ін.), що розвиваються внаслідок взаємодії суспільної географії і суміжних соціальних і гуманітарних наук.

Отже, наукова діяльність проф. О.Т. Ващенко, що припала на період большевицької практики, формально відповідала тогочасній ідеології, однак глибинні сенси його наукових поглядів актуальні й дотепер.

Теоретико-методологічною основою наукових напрацювань проф. О.Т. Ващенко були загальнофілософські принципи зв'язності, цілісності, розвитку Світу, що у конкретно-науковій традиції відомі як географізм та історизм. На необхідність

дотримання *географізму та історизму* учений вказував в авторефераті своєї докторської дисертації «Атлас розвитку господарства західної частини Української РСР (від найдавніших часів до 70-х років ХХ ст.)», зазначаючи, що «*поєднання географізму з динамізмом і комплексністю – найхарактерніша особливість структури і змісту атласу*» [1, с. 9].

Використання і наукове обґрунтування географізму як методологічного наукового підходу на той час було науковим досягненням ученого. Вульгарний географізм часто ототожнювався з поняттям географічного детермінізму. Сучасні енциклопедичні джерела трактують географізм як «*загальну назву кількох напрямків в соціології, що розглядають розвиток суспільства у прямій залежності від специфічних географічних умов його існування*» [4]. У «Великому тлумачному словнику української мови» лексема «*географізм*» взагалі відсутня.

Проф. О.Т. Ващенко, маючи гуманітарну освіту, аспірантуру з географії, вдало уникав можливих звинувачень у вульгарному географізмі, стверджуючи, вслід за Ф. Енгельсом, що економічні відносини включають географічну основу, на якій вони розвиваються [1, с. 11].

Особливості географізму наукових поглядів ученого можуть бути розкриті тільки у контексті сучасного трактування відповідно до теоретико-методологічних засад географічної науки. У найзагальнішому тлумаченні географізм – це теорія і суспільна практика пізнання і освоєння геопростору у єдності його природної і суспільної складових. Головними імперативами географізму наукового пізнання є *геоторіальність (геокосмоторіальність), конкретність, системність, інтегральність, єдність локального, регіонального і глобального підходів, використання карт, ГІС-моделей* [3, с. 38].

Проаналізуємо праці проф. О.Т. Ващенко з погляду цих сучасних імперативів наукового географічного пізнання і практичної діяльності.

Насамперед слід зазначити, що географізм поглядів проф. О.Т. Ващенко мав не загальний, абстрактний характер. Він завжди стосувався конкретної частини геопростору у його природному і суспільному вимірах – Київська область, Західний регіон України, Карпатські області, Львівський економічний адміністративний район, Станіславський економічний адміністративний район, Львівська область, Івано-Франківська область, Закарпатська область, Львівсько-Волинський басейн, Південно-Західний економічний район УССРСР, Українська ССР.

Поділяючи думку щодо континуально-дискретного характеру геопростору, проф. О.Т. Ващенко піднімав важливу проблему *геопросторової диференціації*. У його ранніх працях, присвячених розвитку сільського господарства, це розмежування здійснювалося за *природно-географічним принципом*. Наприклад, у межах рівнинної частини Львівської області учений аналізував сільське господарство окремих природно-історичних районів (Сокальська гряда, Верхньо-Бузьке Полісся, Грядове Побужжя, Північно-західне Поділля, Сянсько-Дністерський вододіл, Розточчя, Надсяння)

[5, с. 183-192]. Він також підтримував *басейновий* підхід, що був незвичним для советської економіко-географічної науки (на кафедрі була затверджена тема дисертації *О. Степанів* “Дністер – важлива транспортна магістраль” (1949 р., машинопис)).

Природні умови і сільськогосподарські ресурси Українських Карпат він досліджував у межах дев'яти природно-історичних областей і районів – Скибові (Зовнішні) Карпати, Верховинські (Центральні) Карпати, Полонинські (Внутрішні) Карпати, Вулканічні Карпати, район Хустської улоговини, Мармароські Карпати, Прикарпаття, район Закарпатської низовини, район Дністерсько-Прутського межиріччя [5, с. 154–171]. Ці фізико-географічні райони науковці у загальному вигляді виділяють й дотепер. Таким чином, географізм поглядів проф. О. Т. Ващенко мав яскраво виражену природну основу, що особливо проявилось у монографії “Природні ресурси західних районів УРСР (економіко-географічний нарис)”, 1959, а також в авторефераті докторської дисертації “Географія продуктивних сил Західних областей Української РСР», 1961 [2].

Однак більшість праць проф. О.Т. Ващенко стосуються економіко-географічних досліджень у розрізі адміністративно-територіальних одиниць з чітким лінійним розмежуванням. Аналізуючи особливості розмежування ТВК, він зазначав, що їхні межі мають неперервний характер, виступають у вигляді певних смуг. Він здійснював типологію лінійних меж (орографічні, геометричні, комбіновані). Проблема геопросторового розмежування актуальна й донині і розглядається у рамках конвергентного трансдисциплінарного наукового напрямку – *географічної лімології*.

Протягом майже трьох десятиріч регіоналізація та комплексно-територіальна організація господарства були центральною проблемою дослідження як самого О.Т. Ващенко, так і керованої ним кафедри. З цієї проблеми, мабуть, було найбільше публікацій, починаючи з кінця 50-х років ХХ ст. Уже з другої половини 50-х років О. Ващенко здійснював інтегральне економіко-географічне районування території, у якому важливе значення мала природна (природно-ресурсна) диференціація території (статті “До питання про економіко-географічне районування західних областей Української РСР”, 1957; “Головні риси географії промисловості і економічне районування території західних областей Української РСР”, 1959; “Основні економіко-географічні райони на території західних областей Української РСР у період капіталізму”, 1959).

Розвиток регіональної проблематики у працях О.Т. Ващенко відбувався за таким алгоритмом: природно-ресурсне районування → природно-історичне районування → сільськогосподарське районування → економічне районування → економіко-географічне районування.

Після виокремлення об'єктів економіко-географічного дослідження постає питання їхньої внутрішньої організації. Економічний простір у працях проф. О. Т. Ващенко має *вертикально-ієрархічну організацію*, що відповідало засадам адміністративно-командної системи тогочасного

господарювання. Як приклад можна навести ієрархію економічного районування з виділенням єдиного народногосподарського комплексу країни, великого економічного району I порядку, економічного району II порядку, економічного району III порядку, економічного підрайону, економічного вузла, економічного центру, економічного пункту [5, с. 53]. Безперечно, що для виділення територіальних одиниць одного ієрархічного рівня враховувалися й горизонтальні зв'язки, тому можна стверджувати, що економічний простір тут має змішану вертикально-горизонтальну організацію.

Найважливішою ознакою географізму наукової творчості проф. О.Т. Ващенко є *комплексність і системність* досліджень. Слід відзначити піонерність його напрацювань у цьому напрямку. Зокрема, перша праця, присвячена питанням методології і методики дослідження виробничих комплексів західної частини Української РСР, вийшла друком 1965 року невдовзі після появи праці П.М. Алампієва “Экономическое районирование СССР” (1963), у якій автор підтримував думку Н. Баранського і Н. Колосовського про ТВК як основу економічного районування. Однак, ще раніше в авторефераті докторської дисертації 1961 року учений стверджував, що територію Західних областей УРСР слід розглядати не тільки як окрему історико-географічну область, а насамперед, як новий ТВК, який формується внаслідок розвитку географічного поділу праці [2, с. 29]. При цьому характеристику продуктивних сил подано у розрізі окремих галузей господарства. Натомість в авторефераті докторської дисертації 1971 року проаналізовані головні міжгалузеві комплекси (машинобудівний, паливно-енергетичний, хімічний, лісопромисловий, аграрно-промисловий, курортно-туристський, комплекс будівельної індустрії, транспортний) [1].

Проф. О.Т. Ващенко розкрив географічну сутність ТВК як закономірного поєднання на певній території окремих галузей господарства, здійснив типологію ТВК (галузеві, міжгалузеві, інтегральні). Ці погляди проф. О.Т. Ващенко отримали подальший розвиток у концепціях міжгалузевих територіальних систем (О. Шаблій), агропромислової територіальної зв'язності на основі удосконалення виробничо-економічних зв'язків (М. Влах), промислової кластеризації (В. Захарченко) та ін.

Важливим здобутком Львівської суспільно-географічної наукової школи є колективна монографія за редакцією проф. О.Т. Ващенко “Моделювання територіально-виробничих комплексів (методологія, теорія, метод)” (1981), яка потребує пропагування, сучасного осмислення у контексті концепції збалансованого розвитку територій. Окрім ТВК, проф. О.Т. Ващенко відзначав також важливість дослідження “*процесів формування, розвитку і функціонування територіальних соціально-економічних систем і управління цими системами*» [5, с. 29]. Значну увагу приділяв розселенській тематичі, зокрема здійснив генетично-функціональну класифікацію міських поселень Закарпатської області [5, с. 220-221].

Домінантною ознакою географізму

проф. О. Т. Ващенко є широке використання ним картографічного методу дослідження для сприйняття, інтерпретації геопростору та практики використання геопросторових знань. У цьому контексті слід відзначити історичну тяглість львівської картографічної традиції, зокрема атласного картографування довоєнного періоду (видання Інституту картографії під керівництвом *Е. Ромера*), советських часів (рукописні атласи Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської областей, виконані під керівництвом проф. О. Т. Ващенко; “Атлас розвитку господарства західної частини Української РСР (від найдавніших часів до 70-х років ХХ ст.)”, з часу здобуття незалежності України (шкільно-краєзнавчі атласи Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської областей, Комплексний атлас Львова, підготовлені за редакцією і авторською участю проф. *О. І. Шаблія*). На вибір теми докторської дисертації і картографічну діяльність проф. О. Т. Ващенко, на нашу думку, значний вплив мала галицька географія довоєнного періоду, зокрема праці *С. Рудницького*, *В. Кубійовича* “Атлас України й сумежних країв” (1937); “Географія українських і сумежних земель” (1938).

Подальший розвиток географічної науки не тільки не заперечив, а, навпаки, поглибив і розширив головні положення географічного світогляду проф. О. Т. Ващенко. Це стосується появи на кафедрі економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка світознавчої тематики, а також активного використання геоінформаційних технологій тощо.

Постмодерністські тенденції у сучасній географії зумовили появу поняття *постгеографізм* як принципу пізнання земного і позаземного світів на основі географічних законів і закономірностей (тотальний географізм). Постгеографізм розглядає простір як безпосереднє онтологічне джерело будь-якого географічного уявлення про Світ. У дусі постгеографізму на кафедрі економічної і соціальної географії здійснюють, наприклад, дослідження з геопоетики (О. Шаблій), геоімагології (М. Влах), теософії (Ю. Кисельов).

Двоєдиність екзистенційних понять простору і часу, хорологічного і хронологічного підходів зумовлює важливість *історизму* як методологічного імперативу геопізнання. Значення цього імперативу у географічних дослідженнях особливо важливе, оскільки природні, соціальні, соціоприродні геосистеми, на відміну від об'єктів дослідження більшості наук, відзначаються постійною динамічністю розвитку, мінливістю функціонування у просторі і часі залежно від конкретних природних і соціальних чинників. У зв'язку з цим актуальною є концепція глобального (загального) еволюціонізму, метою якої є побудова універсальної моделі еволюції, що пов'язує розвиток Космосу, Землі, життя і Людини. Глобальний еволюціонізм включає неживу природу у цілісний контекст розвитку, створює основу для нового розуміння місця і значення людини у цьому процесі; людина є органічною частиною природи і відповідає за її збереження.

За проф. О. Т. Ващенко, історизм – це науковий

метод, принцип розгляду Світу, природних і соціально-культурних явищ у динаміці їхніх змін, становлення у часі, у закономірному історичному розвитку. Проф. О. Т. Ващенко дотримувався класичної парадигми історизму, що ґрунтувалася на визнанні лінійно-прогресивного, еволюційного принципу історичного розвитку. Однак у його наукових працях натрапляємо також на прикладі відмови від наївного історичного детермінізму. Наприклад, при обґрунтуванні ймовірного розвитку господарства. Це дає підстави стверджувати, що проф. О. Т. Ващенко у своїх наукових поглядах наблизився до модерної парадигми історичного розвитку, що відома як постісторизм.

Історизм поглядів проф. О. Т. Ващенко полягав у широкому використанні історико-географічного методу, щоб розкрити еволюцію, історію становлення того чи іншого об'єкта дослідження у зв'язку з конкретно-історичними умовами його існування. Професор зазначав, що “... підґрунтям нашого дослідження процесу становлення і розвитку ідей про предмет економіко-географічної науки є методологічні принципи: історичного розгляду, зв'язку кожного положення з іншим ...” [5, с. 24].

Широке застосування проф. О. Т. Ващенко принципу історизму, на нашу думку, зумовлено його базовою освітою, читанням у Харківському університеті навчальної дисципліни “Історія географії”. Власне перші наукові праці професора стосувалися географічної біографістики. Проаналізовані відповідно до сучасної методології, доповнені у контексті україноцентризму, вони й зараз можуть використовуватися у навчальному процесі (наприклад, Києво-Могилянський період і українські мотиви у творчості *М. В. Ломоносова*; поетично-піднесений географічний образ України, створений *М. В. Гоголем*, на протигагу соціально-критичному образу Росії; імперське районування і географічний опис України *П. П. Семенова-Тян-Шанського* тощо).

У 40–50 роках ХХ ст. проф. О. Т. Ващенко активно використовував поняття *природно-історичний район* (у сучасній термінології фізико-географічний район), під яким розумів “частину території ..., яка відзначається певними особливостями рельєфу, мікрокліматичними умовами, ґрунтовим покривом і структурою сільськогосподарських угідь, які являють собою матеріальну основу для розвитку різних галузей сільського господарства (рільництво, луківництво, лісівництво тощо)” [5, с. 188].

Це був час, коли в СРСР ще остаточно не знищили класичну освіту і науку, коли в дусі кращих античних традицій використовували поняття *природнича історія* (лат. *Naturalis Historia*), що охоплювала більш-менш усі знання щодо природи. Тим паче, що харківський період його наукової творчості хронологічно пов'язаний і з діяльністю Українського науково-дослідного інституту географії і картографії (1927–1934) на чолі з акад. *Степаном Рудницьким*. Тепер термін “природнича історія”, що акцентував увагу на розповідності, емпіризмі природи, є застарілим і не використовується (його сучасним відповідником може бути *природничий науковий наратив*, *географічний наратив* як історично і куль-

турно обґрунтована інтерпретація Світу).

Окрім природно-історичних районів професор досліджував також історико-географічні області західноукраїнських земель (Західна Волинь, Східна Галичина, Закарпатська Україна, Північна Буковина, Північна Бессарабія), які відрізнялися економіко-географічним положенням, головним напрямком розвитку господарства, що було зумовлено історико-економічними і природно-географічними факторами [1, с. 11].

Найяскравіше історизм наукового світогляду проф. О. Т. Ващенко проявився при періодизації розвитку господарства Західного регіону України (на противагу *Naturalis Historia*, це вже *Humana Historia*). “Кресленою історією” можна назвати “Атлас розвитку господарства західної частини Української РСР (від найдавніших часів до 70-х років ХХ ст.)”, картосхеми якого відображають заселення території в часи палеоліту, пізнього неоліту, розміщення продуктивних сил у IX–XIV ст., XV–XVIII ст., 1800–1848 рр., 1849–1918 рр., 1919–1939 рр., 1946–1957 рр., 1958–1970 рр. [1].

Хронологічні межі цієї періодизації зумовлені важливими суспільно-історичними і соціально-економічними подіями. Позитивно, що в “Атласі розвитку господарства західної частини Української РСР (від найдавніших часів до 70-х років ХХ ст.)” відображено ранні періоди заселення і господарського освоєння території, адже у традиції советської історіографії історію України висвітлювали тільки з часів Київської держави. Історико-економічні карти створені з використанням айстро-угорських, російських, польських і чехословацьких матеріалів.

Здійснюючи періодизацію історії становлення і розвитку економічної географії в Українській РСР (1917–1977), проф. О. Т. Ващенко виділив три періоди (1917–1933, 1934–1961, 1962–1977). Він враховує вплив зовнішніх ідеологічних чинників, окреслених відповідними постановами партії та уряду, ігнорувати які на той час не було змоги [5, с. 31–47].

Періодизуючи науково-дослідницьку роботу кафедри економічної географії Львівського університету (1945–1965), О. Т. Ващенко враховує внутрішньонаукові чинники, а саме головні напрями наукових досліджень: вивчення сільського господарства Львівської області (1945–1950); картографічні дослідження для потреб планових і господарських органів (1951–1958); комплексні економіко-географічні дослідження (1959–1965); дослідження процесів формування і розвитку ТВК (1966–1970) [5, с. 92–95].

Темпоральність географічних поглядів проф. О. Т. Ващенко не обмежувалася тільки історико-географічним підходом. Зокрема, при аналізі

поліструктурності ТВК, окрім галузевого, територіального, організаційно-управлінського зрізів, він виділяв і функціональний (у працях його учнів – компонентно-функціональний і територіально-функціональний). Увага до функціонування економіко- і соціально-географічних об'єктів, побудова структурно-функціональних моделей, дослідження внутрішньорайонних і міжрайонних зв'язків – позитивний бік наукової творчості ученого [5, с. 74, 111]. Однак для об'єктивності викладу слід зазначити, що вихідним поняттям функціонального підходу була *функція*, а не *процес* [5, с. 60]. Використання динамічних статистичних рядів суспільно-географічних об'єктів у значному часовому інтервалі не давало змоги повною мірою відтворити і проаналізувати просторово-часову мінливість економіко-географічної дійсності.

Поєднання географізму та історизму як головних імперативів пізнання Світу давало змогу ученому передбачити тенденції розвитку науки. Наприклад, задовго до появи парадигм нелінійного розвитку, самоорганізації геосистем проф. О. Т. Ващенко обґрунтував ймовірнісний підхід в економіко-географічному дослідженні і картографуванні господарства, використовував поняття “трансформація земельних угідь”, “інформація та інформаційний підхід”, “кібернетика”, “інфраструктура”, “ресурсні цикли та їх поєднання для повного і раціонального використання природних ресурсів і комплексного економічного розвитку території” [5, с. 7; 9, с. 60, 61, 184]. Аналізуючи *інваріанти* значень понять “комплекс” і “система”, учений розв'язав проблему їхнього використання у суспільній географії: коли йдеться про взаємозв'язаність, взаємозумовленість, різносторонність і поєднаність складових частин, доцільно використовувати поняття “комплекс”; упорядкованість, організація, ціленапрявленість розвитку відображає поняття “система”.

Висновки. Аналіз наукової спадщини проф. О. Т. Ващенко дає змогу зробити висновок, що вона ґрунтувалася на послідовному дотриманні принципів географізму та історизму, актуалізація яких особливо важлива в умовах сучасної теоретико-методологічної модернізації суспільної географії. Своєю чергою географізм та історизм органічно поєднувалися з *економізмом* у галузевому, міжгалузевому і районному вимірах, утворюючи логічну тріаду. Під економізмом розуміємо пояснення будь-якої соціальної, політичної та культурної дійсності економічними чинниками, головно рівнем розвитку продуктивних сил суспільства. Класичні принципи географізму, історизму та економізму, доповнені екологізацією, гуманізацією визначають головні напрями сучасного розвитку суспільної географії.

Список використаних джерел:

1. Ващенко А. Т. Атлас развития хозяйства западной части Украинской ССР (с древнейших времен по 70-е годы ХХ в.): автореф. дисс... д-ра геогр. наук / А. Т. Ващенко. – Ленинград, 1971. – 32 с.
2. Ващенко А. Т. География производительных сил Западных областей Украинской ССР: автореф. дисс... д-ра геогр. наук / А. Т. Ващенко. – Москва, 1961. – 34 с.
3. Влах М. Теорія і методологія географічної науки: навч. посібник / М. Влах, Л. Котик. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – 344 с.

4. Географізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/44149/географизм (Дата звернення – 28.12.2018 р.).
5. Професор Опанас (Афанасій) Ващенко / [упоряд. О. Шаблій]. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 233 с.
6. Професор Опанас Ващенко / О.І. Шаблій Новітня українська суспільна географія: хрестоматія / [упоряд. та авт. біогр. статей проф. О. Шаблій]. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – С. 841-868.
7. Шаблій О.І. Фундаментальні об'єкти дослідження у класичному, некласичному і постнекласичному вимірах / О.І. Шаблій // Україна: географічні проблеми сталого розвитку: зб. наук. праць. – Київ: Обрії, 2004. – С. 96-107.
8. Суспільна географія: наукові традиції і сучасні виклики: матеріали Всеукр. наук. семінару, присвяч. 110-літтю від народження д. геогр. наук, проф. О.Т. Ващенко (м. Львів, 13 грудня 2018 р.) / [відп. ред. проф. О. Шаблій]. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – 176 с.

References:

1. Vashchenko, A. (1971). Atlas razvitiya khozyaystva zapadnoy chasti Ukrainskoy SSR (s drevneyshykh vremen po 70-e gody XX v.). *Extended abstract of Doctor's thesis*. Leningrad, 32 [in Russian].
2. Vashchenko, A. (1961). Geografiya proizvoditelnykh sil Zapadnykh oblastey Ukrainskoy SSR. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moskva, 34 [in Russian].
3. Vlach, M. (2018). Teoriya i metodologiya geografichnoi nauky. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 344 [in Ukrainian].
4. Geografizm. Retrieved from: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova> [in Ukrainian].
5. Shabliy, O. (2001). Profesor Opanas (Afanasiy) Vashchenko. Lviv: Vyd. tsentr LNU imeni Ivana Franka, 233 [in Ukrainian].
6. Shabliy, O. (2007). Profesor Opanas Vashchenko. Novitnya ukrainska suspilna geografiya. Lviv: Vyd. tsentr LNU imeni Ivana Franka, 841-868 [in Ukrainian].
7. Shabliy, O. (2004). Fundamentalni obyekty doslidzhennya u klasychnomu, neklasychnomu i postneklasychnomu vymirakh. Kyiv: Obrii, 96-107 [in Ukrainian].
8. Shabliy, O. (2018). Suspilna geografiya: naukovi tradytsii i suchasni vyklyky. *Materialy Vseukr. nauk. seminaru, prysvyach. 110-littyu vid narodzhennya d. geogr. nauk, prof. O.T. Vashchenka* (m. Lviv, 13 hrudnya 2018 r.). Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 176 [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 20.11.2018 р.

About the authors:

Oleh Shabliy – DSc (Geography), Professor, Head of the Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko National University of Lviv, P. Doroshenko Str., 41, Lviv, 79000, Ukraine, kafedra.lviv@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1519-160X>

Myroslava Vlach – PhD (Geography), Assistant Professor of the Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko National University of Lviv, P. Doroshenko Str., 41, Lviv, 79000, Ukraine, mVlakh@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2070-1897>

Об авторах:

Олег Шаблій – доктор географических наук, профессор, заведующий кафедрой экономической и социальной географии, Львовский национальный университет имени Ивана Франко, kafedra.lviv@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1519-160X>

Мирослава Влах – кандидат географических наук, доцент кафедры экономической и социальной географии, Львовский национальный университет имени Ивана Франко, mVlakh@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2070-1897>